

Atis Rozentāls

Par kaķiem un cilvēkiem

Ar viena mēneša atstarpi Valmieras drāmas teātrī iestudētas divas izrādes, kurās būtiska loma ir kaķa tēlam. Pēra Ulova Enkvista „Lūša stundā” kaķis ir būtisks, faktiski būtiskākais personāžs, bez kura šī stāsta nebūtu vispār, kaut pats dzīvnieks uz skatuves neparādās. Tenesija Viljamsa „Stikla zvērnīcas” iestudējumā kaķis, respektīvi, varonis, kas iemiesojas kaķī, ir tikai un vienīgi režisora iztēles auglis, taču arī šajā gadījumā – ja pieņemam režisora Dmitrija Petrenko spēles noteikumus – kaķa tēls ir zināmā mērā atslēga Toma tēlam. Ja neskaita aktieru Aigara Apiņa un Kristapa Ķeseļa atzīstamo darbošanos kaķa „ādā”, te lielākoties arī abu izrāžu vienojošās pazīmes beidzas.

Spēles ar dzīvnieku tēliem gan dramaturģijā, gan teātrī ir vairāk nekā senas (pirmais, kas ienāk prātā, ir Aristofana „Vardes”), bet arī šīs sezonas kontekstā dzīvnieki kā palīgelementi dramaturģijas vai režijas ideju izteikšanai ir gluži neaizstājami. Piemēram, suņa „līnija” Oskara Koršunova iestudētajā Marjus Ivaškeviča lugā „Izraidītie”. Vai gluži citas kvalitātes izstrādājuma piemērs – Mihaila Gruzdova iestudētā Miro Gavrana „Viss par vīriešiem”, kur dramaturģiskais materiāls papildināts ar dziesmām (tekstu autore Jeļena Sigova), kas visi kā viens ir par suņiem un kucēm. (Te notikusi sasaukšanās ar pagājušajā sezonā iestudēto „Viss par sievietēm”, kurā savukārt dziesmas veltītas kaķiem). Agneses Rutkēvičas „Dukšos”, kas gan ir mājas vārds, oriģinālā suņa (kā beznosacījuma mīlestības iemiesotāja) loma bijusi daudz lielāka, taču Gata Šmita iestudējumā tā mazinājusies. Suns kā nelaiemes liecinieks, bet arī kā būtiska vīrieša dzīves sastāvdaļa ienāk Kārļa Krūmiņa režisētajā „Truša alā” Nacionālajā teātrī – tekstu „Es gribu atpakaļ savu suni” Jāņa Vimbas varonis izsaka teju asarām acīs. Suņa bēres palīdz atmāskot mietpilsoņu sabiedrību Nacionālā teātra izrādē „Žilbinoši!” Valda Lūriņa režijā. Jaunajā Rīgas teātrī Laura Gundara iestudētajā „Rupucī” pludmalē atrasta bruņurupuciene kalpo par katalizatoru ģimenes attiecību satricinājumiem. Varētu vēl turpināt, nemaz nerunājot par bērnu izrādēs redzamo vilku un citu dzīvnieciņu kolekciju.

Kaķis, kurš ir Dievs

Enkvista lugā kaķis Valle ir atslēga tās galvenā varoņa Zēna rīcībai, jo tieši saskarsmē ar Valli Zēns ir nonācis pie domas par kaķi kā Dievu, kas tik ļoti satricina viņu uzklaustījušās Mācītājas pasauli. Enkvista luga piedāvā koncentrētu trīs domāšanas veidu sadursmi, kuras rezultātā kapitulē ierēdnieciski normētā sociālās darbinieces Līsbetes pasaule, Mācītāja atsakās no amata, bet Zēns, kura prezentētais pasaules modelis atstāj tik neizdzēšamu iespaidu uz lugas personāžiem, izvēlas nāvi. Par iespaidu runājot, atceros, kādu efektu uz mani atstāja lugas publikācija 90. gadu sākumā žurnālā „Teātra Vēstnesis” – par to nācās domāt ļoti ilgi, un, godīgi sakot, šķiet, ka daļu skatītāju, kuri sakās jutušies satricināti vai saviļņoti, lielā mērā ietekmējis tieši dramaturģiskais materiāls, nevis tā interpretācija, kuru režisors Mārtiņš Eihe maksimāli un mērķtiecīgi filtrējis no emocijām. M. Eihe, kurš ir arī izrādes scenogrāfs, izveidojis proporcijās deformētu vidi, kurā varoņi pārvietojas kā rituālā darbībā – lēni un gandrīz neizmantojot žestus. Viņu emocijas tiek slāpētas, panākot koncentrēšanos uz, ja tā var teikt, lugas vēstījuma intelektuālo daļu, un tikai pašās beigās izlaužas kas personiskāks, maigāks. Savukārt video projekcijas, kas visnotaļ atgādina Konstantīna Bogomolova „Gads, kurā es nepiedzimu” risinājumu (tiesa, šai Tabakova teātra iestudējumā projekcijās rāda arī to, kas notiek aiz skatuves), dod izrādei zināmu dokumentalitātes ilūziju.

Lugā vēstītāja ir Mācītāja, jo viņa ierodas sniegt padomu jau saasinātā situācijā, kad eksperiments, pie psihiski slima zēna ievietojot kaķi Valli, ir izgāzies. Pamazām un saraustīti tiek restaurēti

notikumi, bet režisors izlemj nesniegt norādes uz jautājumu, ko tiešā tekstā izsaka Mācītāja: kas īsti ir noticis starp Zēnu un viņa eksperimenta vadītāju Līsbeti. Teorētiski var pieļaut dažādas attiecību gradācijas līdz pat seksuālam kontaktam, bet izrāde šim jautājumam bezkaislīgi pārslīd pāri, nepiedāvājot precīzi uztveramu versiju. Aktieri Aigars Apinis, Inese Ramute un Inga Siliņa ļoti koncentrēti runā tekstu, pārvietojas telpā, pārvieto arī mēbeles, piemēram, slīpi sagāž krēslu un atstutē to pret galdū. Kad Mācītāja apsēžas uz gultas malas Zēna tuvumā un to pašu grib izdarīt arī Līsbete, atskan brīdinošs signāls, kas liedz viņai pievienoties, nepārprotami informējot skatītāju, ka viņa neiederas starp šiem diviem cilvēkiem, starp kuriem radusies sapratne. Vienīgais tieši novatoriskais režisora piedāvājums saistās ar Zēna fizisku iemiesošanos kaķī – viņš jau pirms izrādes sākuma klusi pārvietojas kaķa gaitā pa spēles laukumu. Tādējādi nobīdās uzsvāri – ja no lugas var saprast, ka Zēns ar kaķi sarunājies domu līmenī, bet cilvēku valodā, tātad dzīvnieks ir „cilvēciskojies”, lai vēlāk „dievišķotos”, tad no A. Apiņa plastiskās darbošanās, attēlojot kaķa kustības, var noprast, ka drīzāk Zēns ir sarunājies ar Valli „viņa valodā”.

Režisora izvēlēta pieeja ļauj līdzsvarot tēlu raksturus, izvairoties no Zēna pārliedzīgā histēriskuma vai Līsbetes pārspīlēti groteska atveidojuma, kas, lasot lugu, šķiet iespējami riski. Aigara Apiņa darbs Zēna lomā izraisa cieņu ne tikai tāpēc, ka 1979. gadā dzimušais aktieris labi tiek galā ar pusaudža psiholoģijas izpratni. Zēns ir neviennozīmīgi uztverams tēls, jo, lai arī tieši viņa atklāsmes – sarunas ar Dievu kaķa veidolā – dēļ luga ir rakstīta, tomēr te nav runa par pozitīvo varoni, kurš nokļuvis psihiatriskajā klīnikā tikai tāpēc, ka viņš ir opozīcijā sabiedrībai. Šis puisis tiešām ir nogalinājis cilvēkus, un tikai viņš vien zina, kāpēc. Taču sava varoņa saplosītās garīgās pasaules sāpīgās izpausmes Aigars Apinis atklāj precīzi un jūtīgi. Apvaldīta spēles maniere raksturīga Inesei Ramutei Mācītājas lomā, savukārt Inga Siliņa Līsbetes lomu ir „cilvēciskojusi”, salīdzinot ar lugu, kurā šīs meičas runātie teksti šķiet ierēdnieciski un aprobežoti.

Enkvista luga rakstīta 1988. gadā un atskatās uz laiku, kad garīgās dziedniecības iestādēs ir bijis citādi nekā „tagad”. Izrādē šis „tagad” un „toreiz” princips nav mainīts, kaut kopš lugas uzrakstīšanas pagājuši 25 gadi un lugas „tagad” pret izrādes norises brīdi ir stipri tāla pagātne. Mārtiņš Eihe nav pirmais, kurš latviešu profesionālajā teātrī interpretē šo lugu (teātra hronikā ir fakts par Jaunā Rīgas teātra izrādi Aivara Heldes režijā 90. gados ar Viju Artmani Mācītājas lomā), taču ir pamats domāt, ka beidzot Enkvista darbs ir ieguvis adekvātu iemiesošumu uz skatuves.

Otrais gadījums ar kaķi ir sarežģītāks, jo paša kaķa parādīšanās uz skatuves nekādā veidā nav saistīta ar dramaturģisko materiālu. Režisors Dmitrijs Petrenko, izvēlēdamies iestudēt Tenesija Viljamsa drāmu „Stikla zvērnīca”, ir pakļāvis to ļoti spēcīgiem pārveidojumiem. Jauno, biklo meiteni Lauru atveido nosacīti vecākās paaudzes aktrise Skaidrīte Putniņa, bet viņas māti – pirmo sezonu Valmieras teātrī spēlējošā Rūta Dišlere. Vēl viens vecākās paaudzes aktieris – Rihards Rudāks – atveido Lauras brāļa Toma draugu Džimu, savukārt pats Toms sašķēlies jaunajā un vecajā, bet jaunais Toms ik pa brīdim pārmiesojas kaķī. Tieši tik sarežģīti.

Scenogrāfe Sintija Jēkabsons akcentējusi lugas nosaukuma otro daļu – uz skatuves izveidota zvērnīca, respektīvi, arēna ar stieplu pinuma žogu apkārt, bet skatītāji sēž divos stāvos. Darbība risinās abos dekorācijas līmeņos, varoņiem kāpjot augšā un lejā pa kāpnēm. Skatoties, ko īsti ir iestudējis D. Petrenko, jāsecina, ka viņa pieeja Tenesija Viljamsa lugai bijusi līdzīga kā Jurija Djakonova pagalam samocītajā šī paša autora „Tetovētās rozēs” versija Dailes teātrī – izmantojot tekstu, radīt pilnīgi savu, no reālisma atrautu pasauli, kuras centrā ir pašiznīcinošas enerģijas nomocīta sieviete (jo D. Petrenko iestudējumā Lauras vieta ir salīdzinoši mazāka, bet viņa pati – statistāka par valdonīgo māti, kura ir visur). Gan Karīna Tatārinova Djakonova režijā, gan Rūta Dišlere Valmieras izrādē godprātīgi plosa sevi, lai izkāpināti attēlotu varones holērisko temperamentu, un abos gadījumos rezultāts nav veiksmīgs. Jaunā aktrise R. Dišlere, kura sevi ļoti pārlicināši sezonas sākumā pieteica izrādē „Dzimta”, šajā jauniestudējumā, tīri objektīvi vērtējot, ir „pasviesta zem tanka”. Viņa centīgi rāda histēriskus stāvokļus, brīžiem radot skatītājā neveiklības

sajūtu, taču atklāt, kas īsti šo sievieti padarījis par to, kas viņa ir, aktrise nespēj. Epizode ar Kristapu Ņeseli – mātes un dēla attiecību atmaiguma brīdis – ieskanas dzīvā, siltā intonācijā, un jau pēc izrādes intervijā portālam *Diena.lv* aktrise atklāj, ka šo fragmentu tieši ar savu kursabiedru Kristapu spēlējusi jau studiju laikā, tātad tas ir salīdzinoši „sastrādāts”. Tur, kur šādu iepriekšēju iestrādņu nav, aktrise paliek viena cīņā ar savas varones smago raksturu.

Kas attiecas uz Tomu, divu aktieru izmantojums vienas lomas attēlošanā nav nekas īpaši nebijis, bet D. Petrenko iestudējumā šis paņēmiens zināmā mērā paskaidro pašu varoņu vecuma maiņas principu. Arnolds Osis „vecā” Toma tēlā akcentē atmiņu smeldzi, bet Kristaps Ņeselis – mājas „zvērnīcā” ieslodzītā jaunā vīrieša vitalitāti un vēlēšanos izlauzties. Šajā ziņā režisors ieviesis būtiskus papildinājumus Toma tēlam. Pirmkārt, jaunais Toms ik pa brīdim „pārmiesojas” kaķī, kurš, plastiski gorīdams gurnus un piestādams, lai pakasītu ausi vai sānu, pārvietojas pa spēles laukumu, lai atkal pārvērstos atpakaļ cilvēkā. Kaķis acīmredzot iecerēts kā neatkarības alku simbols (vai režisors bērnībā būtu aizrāvis ar Kiplinga daiļradi?). Toma tēlā režisors iedzīvinājis vēl kādu līniju, kas, vismaz pēdējos šīs lugas iestudējumos Latvijas teātros, šķiet, nav bijusi spilgti izteikta. Proti, diez vai tas, ka Toms iet uz kino, ir ticis uztverts kā eifēmisms kādām citām viņa darbībām. Bet, ja varonis – dzejnieks saraksta dzejoli „Izdrāz mani” (tas ir Kārļa Vērdiņa teksts), tad Toma līnijā absolūti skaidri iezīmējas viņa homoseksualitāte un viņa gājieni uz kino iegūst pavisam citu nozīmi.

Godprātīgi savas lomas veic Laura – Skaidrīte Putniņa un Džims – Rihards Rudāks. Video sižetā portālā *Diena.lv* R. Rudāks skaidro, ka Toma atmiņās viņa māsa un draugs ir novecojuši līdz ar viņu, bet māte nē. Tā var to izskaidrot, bet loģika te ir pievilktā aiz matiem. Abi ir brīnišķīgi aktieri, abi tiek ar uzdevumu galā, tomēr sajūta, ka te kāds (respektīvi, režisors) kasa labo ausi ar kreiso kāju, skatītāju nepamet, un tam nav nekāda sakara ar alkām redzēt uz skatuves „klasisku” Viljamsu. Skaidrīte Putniņa runā klusā, zemā balsī nedaudz ņurdošā tonī, tā, it kā katra vārda izrunāšana sagādātu nepatiku. Toties Džima tēlā uzreiz ir noprotams, ka mēs savā priekšā neredzam veiksminieku, par kādu viņu uzskata. Tēlu līnijas ir skaidras, bet nudien ir ļoti grūti, roku uz sirds liekot, apgalvot, ka šāda interpretācija padarītu lugu daudzšķautņaināku, atklātu kādu jaunu slāni vai dimensiju etc., etc.

Grūti pārmest režisoram vēlmi izlasīt lugu tā, kā viņš to jūt. Bet grūti piespiest sevi iemīlēt šādā interpretācijā, ja nav pārliecības, ka tā pārspēj oriģinālu.